

Twee diepterecords

De twee verkiezingsnederlagen op rij zijn hard aangekomen bij de PvdA. Duiding op drie niveaus is mogelijk: structureel, conjunctureel en incidenteel. Niet elk niveau is even goed bij te sturen.

RUUD KOOLE

Redacteur S&D en hoogleraar politieke wetenschappen

De uitslag van de verkiezingen voor het Europees Parlement was voor de PvdA opnieuw niet best: minder dan 10% van de stemmen. Dat is nog minder dan het abominabele resultaat in 2009, toen de PvdA de helft van haar kiezers verloor en slechts 12% van de stemmen wist te verwerven. Het bedroevende resultaat kwam echter niet onverwacht, zeker niet wanneer we de uitslag van de laatste raadsverkiezingen erbij nemen. Nog maar net 10% stemde in maart dit jaar op de PvdA (het slechtste resultaat ooit bij dergelijke verkiezingen).

Zeker, de tijd van echt grote partijen is al geruime tijd voorbij. En het kost de PvdA, net als veel van haar zusterpartijen in Europa, al langer moeite om als volkspartij zowel de lagere inkomensgroepen als de middenklasse aan zich te binden, ook al blijft dat haar klassieke opdracht. De groeiende kloof tussen hoog- en laagopgeleiden heeft het voldoen aan de opdracht nog eens bemoeilijkt. Maar ondanks die lastige positie wist de PvdA het laatste decennium soms ook nog redelijke resultaten te boeken: bij de Europese verkiezingen in 2004 bijna 24%, bij de raadsverkiezingen in 2006 eenzelfde percentage. Bij de Tweede Kamerverkiezingen in 2012 werd ruim 24% behaald.

De twee diepterecords van dit voorjaar zijn op veel manieren te duiden en dat is dan ook gebeurd. Om enige ordening in die duiding

aan te brengen zal ik hier onderscheid maken tussen drie soorten verklaringen, die ik gemakshalve 'structurele', 'conjuncturele' en 'incidentele' verklaringen noem. Dat onderscheid kan behulpzaam zijn voor de PvdA bij het zoeken naar manieren om uit de electorale put te geraken.

Structurele verklaringen

De verkiezingen dit voorjaar voor gemeenteraden en voor het Europees Parlement zijn voorbeelden van wat politicologen 'second-order national elections' noemen: verkiezingen die in de ogen van kiezers van minder belang zijn, met name omdat de nationale machtsvraag (welke partij wordt de grootste en krijgt daarvoor het initiatief om het volgende kabinet te vormen?) niet aan de orde is. Daardoor blijven kiezers eerder thuis of zien ze af van een strategische stem. Hoezeer het ook waar is dat het Europees Parlement de laatste jaren aan bevoegdheden en daarmee aan belang heeft gewonnen, en hoeveel groter het takenpakket van de gemeenteraden ook zal worden door de aanstaande decentralisaties op het sociale terrein — wanneer dat door de kiezers niet wordt herkend en er in hun ogen minder op het spel staat dan bij nationale verkiezingen, voelen zij zich 'vrijer' in hun stemkeuze.

Daar komt nog eens bij dat het dit voorjaar om ‘midterm second-order elections’ ging, omdat zij niet plaatsvonden vlak voor echte nationale verkiezingen. Daardoor neemt de ‘vrijheid’ bij de verkiezingen nog eens toe en bijgevolg ook de kans op versplintering van de resultaten. Een lage opkomst en een verschuiving van stemmen van de grootste partijen ter linker- en ter rechterzijde naar andere partijen (bij raadsverkiezingen ook lokale) is het gevolg. Dat laatste komt omdat het waarschijnlijk is dat de grootste partijen van respectievelijk het linkse en het rechtse blok bij de vorige nationale verkiezingen stemmen hebben gewonnen van andere partijen in hun eigen blok. Nogal wat kiezers stemmen bij nationale verkiezingen ‘strategisch’ op de partij die kans maakt de grootste te worden van het eigen blok, om zo te voorkomen dat de leidende partij in het andere blok uiteindelijk de grootste van alle partijen wordt en het initiatief krijgt bij de kabinetsformatie. Hoe gepolariseerder de nationale verkiezingscampagne, des te meer kans dat dit effect optreedt. Op het moment dat er een nek-aan-nekrace lijkt te ontstaan tussen de leidende partij ter linkerzijde en de leidende partij ter rechterzijde, zuigen die partijen hun concurrenten in hun eigen blok electoraal leeg.

Grote partijen hebben er dus belang bij om de campagne als een nek-aan-nekrace voor te stellen. Maar dan moet je als partij door de kiezers natuurlijk wel gezien worden als de partij die de grootste kans maakt om in het eigen blok de grootste te worden. Lange tijd was de PvdA vanzelfsprekend de kandidaat voor de leidende positie op links. Maar in 2012 ging dat maar net goed. De SP van Roemer dreigde de PvdA van die positie te stoten, maar door keepersgeluk en een goede campagne wist een inhoudelijk overtuigende Samsom de PvdA te positioneren als leidende partij op links. In een gepolariseerde campagne werd de PvdA – op het nippertje weliswaar – neergezet als dé partij die de VVD van Rutte zou kunnen tegenhouden; en andersom deed de VVD van Rutte hetzelfde. Beide partijen profi-

teerden daarvan, vooral ten koste van hun concurrenten in het eigen blok. Zo liep de SP, die hoog in de peilingen had gestaan, in 2012 terug tot het niveau dat zij in 2010 al had behaald.

Tegen die achtergrond is het niet verwonderlijk dat PvdA en VVD in het voorjaar van 2014 hebben verloren: de nationale machtsvraag was niet aan de orde en nationale verkiezingen leken nog ver weg.

Daar komt een tweede structureel element bij. De dominante trend in Europa is dat zittende regeringen verkiezingen verliezen, zeker wanneer het economisch tij niet meezit en er impopulaire bezuinigingsmaatregelen worden genomen. Kiezers gebruiken verkiezingen steeds vaker om ‘af te rekenen’. Het in 2012 gevormde kabinet van VVD en PvdA heeft veel structurele hervormings- en bezuinigingsmaatregelen aangekondigd, die voor velen grote onzekerheid brachten zonder dat daar in het voorjaar van 2014 positieve effecten van zichtbaar waren. De onvrede daarover richtte zich op de regeringspartijen, niet toevallig beide de winnaars van 2012. Strategische stemmers van 2012, maar waarschijnlijk ook delen van het (overigens snel slinkende) kernelectoraat van de VVD en PvdA, zouden hun stem niet meer uitbrengen op de partij waarop zij in 2012 nog hadden gestemd. Zo bezien lag een verlies van de VVD en PvdA in het voorjaar van 2014 in de lijn der verwachting.

Conjuncturele verklaringen

Dat verlies werd echter nog eens versterkt door wat ik hier conjuncturele verklaringen noem en die liggen vooral in de kabinetsformatie van 2012. Na de antagonistische campagne, die VVD en PvdA geen windeieren opleverde, besloten de leiders van die partijen vrijwel terstond om met elkaar een regeringscoalitie te vormen. Duidelijk was dat de kiezers van 2012 die niet hebben gewild, zoals toen wel werd geopperd. Velen hadden juist op de PvdA of VVD gestemd om de ander te beletten het regeerkasteel te betreden. Zonder

eerst een alternatieve coalitie te beproeven en zonder rekening te houden met het feit dat beide partijen samen geen meerderheid hebben in de Eerste Kamer, werd in sneltreinvaart een nieuw kabinet geformeerd. Een psychologisch noodzakelijke gewenningsperiode was de achterban niet gegeven. Daarbij werd bovendien voor een methode van 'gunnen' of 'kwartetten' gekozen, die inhield dat standpunten (door de onderhandelaars op de dag van de presentatie van het regeerakkoord 'hobby's' genoemd) werden uitgeruild, zonder er de scherpe kantjes van af te vijlen ten behoeve van de coalitiepartner.

Het gevolg was dat de achterbannen van beide partijen grote moeite hadden met het bereikte resultaat. In de VVD brak al direct een opstand uit tegen een onderdeel van het regeerakkoord (de inkomensafhankelijke ziektekostenpremie), terwijl in de PvdA de tanden werden geknarst vanwege de verstrekking ingrepen op het terrein van zorg en sociale zekerheid, en velen de strafbaarstelling van illegalen als een principieel onjuist voorstel ervoeren. Het eigen verhaal werd door de respectieve achterbannen van VVD en PvdA node gemist.

Incidentele verklaringen

Dat eigen sociaal-democratische verhaal van de PvdA was op hoofdlijnen wel voorradig (zoals in het door de WBS geïnitieerde en door de partij overgenomen 'Van waarde'-project, waarin ook de nodige aandacht is besteed aan het tegengaan van een 'nieuwe standenmaatschappij' van hoger en lager opgeleiden), maar het werd door de achterban onvoldoende herkend in het op het regeerakkoord gebaseerde beleid.

Daarbij kwam dat Samsom als de eerste man van de partij zich sterk had geïdentificeerd met dat regeerakkoord. Weliswaar was hij bewust niet in het kabinet gaan zitten, maar de achterban zag niet dat hij – zoals Jacques Tichelaar het eens noemde – 'de randen van het regeerakkoord' opzocht. Hij had het

daarbij moeilijker dan Halbe Zijlstra bij de VVD, omdat Zijlstra anders dan hijzelf niet tot de groep van onderhandelaars van het regeerakkoord had behoord. Zijn imago als eerste verdediger van het regeerakkoord werd nog eens versterkt door de wijze waarop Samsom het punt van de strafbaarstelling van illegalen, zeer tegen de uitdrukkelijke wens van de partij in, verdedigde omdat het in het regeerak-

De norm van maximaal 5% werkloosheid was niet goed uitgewerkt

koord stond. Na de dreun van de raadsverkiezingen veranderde dat enigszins, maar dat kon het tij niet keren voor de Europese verkiezingen. Die zijn net als de raadsverkiezingen vooral verloren door het negatieve beeld dat momenteel aan de PvdA op nationaal niveau kleeft. Anders zou er ook bij de lokale verkiezingen niet zo'n landelijke trend zijn geweest. De uitzonderingen daarop in sommige gemeenten zijn het waard om te bestuderen, maar zijn inderdaad uitzonderingen op de regel.

Natuurlijk zijn er ook lokale incidenten die meespelen als verklaring voor het electorale verlies. Niet overtuigende lokale lijsttrekkers en kwesties als die van het cultuurpaleis in Den Haag, de teveel betaalde uitkeringen in Amsterdam of de problemen in Rotterdam-Feijenoord versterkten de sterk negatieve landelijke trend nog eens. De landelijke campagne haperde, ondanks de massieve inzet van PvdA'ers die – zeker bij de raadsverkiezingen – gingen canvassen en rozen uitdelen. Die haperingen lagen meer op het niveau van de 'boodschap'. Zo was het veelvuldig inzetten van Samsom op straat en in spotjes tijdens de raads campagne, terwijl hij op dat moment juist werd vereenzelvigd met het bekritiseerde

kabinetsbeleid, waarschijnlijk niet handig. En hoewel de keuze voor werkgelegenheid als campagnethema bij de Europese verkiezingen op zich prima was, leek de 5%-norm niet erg uitgewerkt (zeker niet in combinatie met de 3%-begrotingsnorm, waaraan tegelijk werd vastgehouden), waardoor verschillende PvdA-prominenten juist op het centrale campagne-thema elkaar publiekelijk tegenspraken. Daarnaast leidde het plots lanceren van een anti-Wilders-site de aandacht onnodig af van dit centrale campagnethema.

Toekomst

Door initiatiefnemers van de huidige coalitie wordt wel gezegd dat men wist dat het zwaar zou worden en dat slechte tussentijdse verkiezingsresultaten ingecalculeerd zijn. Maar hoe ver kan men gaan in het electoraal opofferen van de partij voor een beleid dat door de eigen achterban niet of zeer ten dele wordt begrepen? Het antwoord op deze vraag is van groot belang om de route naar het electorale pad omhoog weer te kunnen vinden.

Wat het *structurele vlak* aangaat: een aantrekkende economie kan de algemene trend tegengaan dat zittende regeringspartijen verliezen. Wanneer de economie bij de volgende Tweede Kamerverkiezingen weer goed zou draaien en de werkloosheid fors zou dalen, kan het 'afrekeneffect' ten goede keren: er wordt dan immers 'afgerekend' op positieve resultaten. Daarnaast treden bij de volgende Tweede Kamerverkiezingen 'second order'-effecten niet op, waardoor bijvoorbeeld de winst van D66 weer zou kunnen krimpen.

De vraag is of dit voldoende is. Die positieve resultaten moeten er wel zijn en door de kiezers ook worden toegerekend aan (onder meer) de PvdA. En zij moeten bij de kiezers opwegen tegen de onzekerheid die wordt gevoeld op de terreinen van zorg en sociale zekerheid. Te gemakkelijk erop rekenen dat het electorale tij door een aantrekkende economie bij een 'first-order election' vanzelf wel weer zal keren, zou struisvogelpolitiek zijn.

Daarvoor zijn de dit voorjaar geslagen electorale wonden bij de PvdA te diep, zeker tegen de achtergrond van de ook in andere landen aanwezige moeite die sociaal-democratische partijen hebben om zowel lagere inkomensgroepen als de middenklasse aan zich te blijven binden.

Bovendien opereert de PvdA, anders dan in de campagne van 2012, nu niet vanuit de oppositie. Op een herhaling van het antagonistische campagnekunstje van 2012 bij volgende Tweede Kamerverkiezingen kan niet worden gerekend, alleen al omdat het volstrekt ongehoofwaardig zou zijn om coalitiepartner VVD ineens weer tot vijand nummer 1 te verklaren, tenzij men een kabinetsbreuk zou willen forceren. Bovendien is het onzeker of de PvdA zich in de ogen van de kiezer opnieuw zal weten op te werken tot de grootste partij op links, waardoor zij kan profiteren van strategische stemmen.

Op het *conjuncturele vlak* is er meer ruimte voor beïnvloeding van de eigen positie. Aan de kiezer zal duidelijk moeten worden gemaakt dat het signaal van twee electorale dreunen op een rij is begrepen, in plaats van te suggereren dat de kiezer het nog een keer moet worden uitgelegd. De PvdA kan daarom niet anders

De PvdA moet weer staan voor werk en solidariteit

dan proberen haar imago te verbeteren, met name op die terreinen waarop zij van oudsher door de kiezers wordt herkend: werkgelegenheid en sociale zekerheid.

Een langetermijnboodschap gericht op 'werk' en op 'sociaal', goed onderbouwd en vergezeld van beleid dat langs die lijn verdedigd kan worden, zou consequent over het voetlicht moeten worden gebracht op weg naar de volgende verkiezingen voor de Provinciale Staten en de Tweede Kamer. Daarvan af-

wijkend beleid kan slechts als compromis worden verdedigd, en dan nog op voorwaarde dat het überhaupt als compromis verdedigbaar is. Het neoliberalisme verdient krachtig tegenspel. Dat betekent ook dat zo nu en dan de randen van het regeerakkoord zullen worden opgezocht; dat men niet onder alle omstandigheden een kabinetscrisis moet willen vermijden; dat men durft na te denken over andere samenwerkingsverbanden voor de volgende parlementaire periode dan alleen een coalitie met de VVD.

Voor het *incidentele* vlak is het nog te vroeg daar veel over te zeggen (daar zijn het incidenten voor), anders dan dat voorkomen moet worden dat veel energie wordt opgeslokt door zaken die afleiden van de hoofdboodschap van 'Werk en sociaal!' Het opkomen voor werk en solidariteit in een gemoderniseerde verzorgingsstaat is wat kiezers van de PvdA verwachten. Daarom zal de PvdA alles op alles moeten zetten om haar geloofwaardigheid op dit punt te vergroten.